

Juozas Žilevičius ir lietuvių liaudies muzikos instrumentai

ROMUALDAS APANA VIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

ANOTACIJA. Šio straipsnio objektas – Juozo Žilevičiaus 1927–1968 m. paskelbti straipsniai, skirti lietuvių liaudies muzikos instrumentams. Instrumentai buvo ne tik aprašyti, bet ir suklasifikuoti, pateiktos jų kilmės versijos. Siekiama įvertinti J. Žilevičiaus darbų svarbą ir reikšmę, pagrindžiant mintį, kad jo tyrimai buvo mokliškai pagrįsti, atitiko to meto lygį ir yra reikšmingi lietuvių etnomuzikologijai. Straipsnyje naudojami analizės, lyginimo ir apibendrinimo metodai.

RAKTAŽODŽIAI: Juozas Žilevičius, liaudies muzikos instrumentai, etnomuzikologija.

ĮVADAS

Juozo Žilevičiaus (1891–1985) veiklą ir mokslinius tyrimus 2001 m. aptarė ir įvertino Danutė Petrauskaitė. Tačiau muzikos instrumentus gvildenančius straipsnius ji apžvelgė tik kartu su kitais etnomuzikologijos darbais. Autorė pažymėjo, kad J. Žilevičius mokliškai apibendrino savo atliktų tyrimų medžiagą, vienas pirmųjų sugrupavo ir susistemino muzikos instrumentus, aiškino jų vardų kilmę, ragino senuosius instrumentus gaivinti ir toliau puoselėti (Petrauskaitė 2001).

Juozo Žilevičiaus darbus apie muzikos instrumentus 1980 m. apžvelgė ir Marija Baltrėnienė, pabrėžusi, kad didelės mokslinės vertės turi dar 1927 m. paskelbtas jo straipsnis „Lietuvių liaudies muzikos instrumentai“, kuriame jis ne tik aprašė, bet ir pirmąkart juos suklasifikavo, nustatydamas net 26 lietuvių muzikos instrumentų rūšis, ir pirmą kartą pamėgino Lietuvoje paplitusius instrumentus suskirstyti pagal kilmę. M. Baltrėnienė nurodė, kad lietuvių liaudies muzikos instrumentų kilmės klausimus Žilevičius gvildeno ir straipsniuose „Native Lithuanian Musical Instruments“, „Mitologinė lietuvių muzikos pradžia“, „Kanklės mitologijoje, legendose ir tautosakoje pas mus ir pas mūsų kaimynus“, tačiau šių straipsnių ji neaptarė. Autorė apgailestavo, kad Žilevičiaus greičiausiai nesudomino tuo metu instrumentologijoje prigiję terminai, taip pat ir žinomų pasaulio mokslininkų muzikos instrumentų klasifikacijos, „kitaip tyrinėtojo su-

skirstymas į pogrupes (skyrius) nebūtų toks atsitiktinis“ (Baltrėnienė 1980: 25). Tačiau, M. Baltrėnienės nuomone, duomenys surinkti išsamiai ir kruopščiai, o tai ypač didina Žilevičiaus tyrimų vertę.

Žilevičiaus straipsnį „Native Lithuanian Musical Instruments“, paskelbtą 1935 m. JAV, gana išsamiai aptaria Vladas Bartusevičius (1983). Jis nurodo, kad čia pateikta trijų grupių muzikos instrumentų klasifikacija ir aprašyti visi liaudies vartojami instrumentai, pradedant nuo, Žilevičiaus nuomone, svarbiausiojo, būtent kanklių. Pagirdamas autorių už vertingus instrumentų aprašus, V. Bartusevičius atskleidžia ir straipsnio silpnąsias puses. Pavyzdžiui, Žilevičius nenurodo, kuo remdamasis teigia, kad kanklėmis skambinta kunigaikščių bei kilmingų bajorų rūmuose; jis „daro esminę klaidą, rašydamas, kad skudučiai sujungti lentelėmis“ [į vieną instrumentą, panašiai kaip Pano fleita – R. A.] ir kad jų skaičius atitinka penkatonę dermę bei kt. (Bartusevičius 1983: 45–49). Tačiau kitų Žilevičiaus darbų apie muzikos instrumentus V. Bartusevičius nė nepamini.

Apžvelgdamas Baltijos tautų kanklių kilmės versijas, šio straipsnio autorius drauge su bendraautoriais parengto darbo įvade aptaria Žilevičiaus 1937 m. straipsnį „Kanklės mitologijoje, legendose ir tautosakoje pas mus ir pas mūsų kaimynus“. Pabrėžiama, jog tyrinėtojas pastebėjo, kad finų ir baltų tautosakoje kanklių padarymo motyvas yra akivaizdus, o rusų – neaiškus, dėl to manė, kad atėję rusai kankles jau rado, jiems tereikėjo išmokti kankliuoti. Taip pat nurodyta, kad Žilevičius priėjo prie išvados, jog kanklės ne tik baltiškos, bet netgi lietuviškos kilmės instrumentas, ir bene pirmasis atkreipė dėmesį, kad jos daromos ne tik mirus artimam žmogui, bet ir kad gamybai visada reikalingas vanduo (Apanavičius [ir kt.] 1994: 33).

MOKSLO IR MOKSLO POPULIARINIMO DARBAI

Juozas Žilevičius 1927–1968 m. iš viso paskelbė 11 lietuvių liaudies muzikos instrumentų tyrimams skirtų darbų. Iš jų keturi parašyti anglų, o septyni – lietuvių kalba. Visi angliškai parašyti darbai paskelbti Amerikoje. Lietuviški trys darbai publikuoti tarpukario Lietuvos, kiti keturi – JAV lietuvių spaudoje. Iš vienuolikos darbų aštuoni daugiau mažiau laikytini mokslo tyrimo, o trys turi labiau mokslo populiarinimo pobūdį. Prie mokslo tyrimo darbų priskirtini ir du palyginti didelės apimties straipsniai Amerikoje leistos *Lietuvių enciklopedijos* 10-am ir 15-am tomams, nors šiaip jau mokslo pasaulyje straipsniai enciklopedijoms laikomi ne mokslo publikacijomis, bet informaciniais.

Pirmąjį mokslo darbą Žilevičius paskelbė dar 1927 m. Tai buvo straipsnis „Lietuvių liaudies muzikos instrumentai“ *Lietuvos dienraščio* savaitiniame priede *Iliustruotoji Lietuva* (Žilevičius 1927). Bene išsamiausias straipsnis „Kanklės

mitologijoje, legendose ir tautosakoje pas mus ir pas mūsų kaimynus“ pasirodė 1937 m. žurnale *Vairas* (Žilevičius 1937).

Straipsnis „Native Lithuanian Musical Instruments“ 1935 m. paskelbtas leidyneje *The Musical Quaterly* (Žilevičius 1935) ir kaip „Native Musical Instruments“ 1957 m. iš esmės pakartotas taip pat JAV leidžiamame žurnale *Lituanus* (Žilevičius 1957a). Straipsnis „Lithuanian National Musical Instruments“ 1941 m. pasirodė irgi JAV leidžiamame žurnale *Muzikos žinios*, o „Lietuvių liaudies muzikos instrumentai“ 1968 m. įdėtas minėtos *Lietuvių enciklopedijos* 15-ame tome.

Trumpas, tačiau informatyvus straipsnis „Native Lithuanian Musical Instruments“ 1957 m. paskelbtas JAV leidyneje *Vytis. The Knight*, kiek ilgesnis „Kanklės“ tais pačiais metais įdėtas *Enciklopedijos* 10-ame tome.

Mokslo populiarinimo straipsnis „Lietuvių tautiniai muzikos instrumentai“ 1935 m. paskelbtas JAV žurnale *Studentų žodis*, „Mitologinė lietuvių muzikos pradžia“ – 1936 m. Lietuvojeėjusiam žurnale *Naujoji Romuva*, o straipsnis „Lietuvių liaudies muzikos instrumentai“ – 1950 m. JAV leidžiamoje *Vienybėje*.

Savo darbus Žilevičius skelbė populiarioje, daugiausia visuomenei skirtoje periodinėje spaudoje. Tatai visiškai suprantama, nes mokslinių etnomuzikologijos leidinių tuo metu nei Lietuvoje, nei išeivijoje JAV nebuvo. Išimtis – *The Musical Quaterly* ir *Muzikos žiniose* įdėti straipsniai – jie buvo išspausdinti specializuotuose leidiniuose. Turint visa tai galvoje, suprantama, kodėl jo tiek mokslo, tiek mokslo populiarinimo darbai, žvelgiant šių dienų akimis, stokoja mokslinėms publikacijoms būtinų naudotos literatūros sąrašų, nuorodų į pateikiamų žinių šaltinius, aiškesnės ir nuodugnesnės teiginių argumentacijos ir kt. Nuorodos yra tik straipsnyje „Kanklės mitologijoje, legendose ir tautosakoje pas mus ir pas mūsų kaimynus“, o literatūros sąrašai, bet ne nuorodos, pateikiami tik po Antrojo pasaulinio karo paskelbtuose straipsniuose. Beje, 1937 m. straipsnis dar neturi literatūros sąrašo. Išsamiau nebūdavo apžvelgti ir ankstesnių ne tik Lietuvos, bet ir užsienio šalių autorių darbai, jų teiginiai, taip pat nenurodomas autoriaus jau paskelbtų ir naujai skelbiamų žinių santykis. Dėl to dažnai iš straipsnio į straipsnį eidavo tos pačios žinios, neretai – ir tie patys teiginiai.

Žilevičius aprašė ir išnagrinėjo tik pačius muzikos instrumentus. Instrumentinės muzikos – repertuaro, jo ypatumų, sąsajų su vokaline etnine muzika ir kt. – jis visiškai negvildeno ir net neaptarė. Skiriasi ir muzikos instrumentų aprašymo bei tyrimo pobūdis. Vienu muzikos instrumentų aprašai, jų kilmės ir vartojimo aiškinimas būdavo išsamus, apie kitus tik užsiminta arba aptarta probėgšmais. Autorius vis pabrėždavo, kad daugiausia remiasi savo muzikos instrumentų rinkimo patirtimi ir sukauptu instrumentų rinkiniu, tačiau jo straipsniuose ir studijose akivaizdu, kad ne tik naudotasi, bet net ir perpasakoti tautosakininko Adolfo Sabaliausko-Žalios Rūtos bei archeologo ir etnografo

grafo Eustachijaus Tiškevičiaus senųjų darbų, taip pat ir naujesnių – Zenono Slavinsko, Prano Stepulio – tyrimų duomenys, autorių dažniausiai nenurodant. Tačiau, turint galvoje to meto lygį, kai etninės muzikos ir muzikos instrumentų tyrimai buvo vos pradedami, o periodikos leidinių publikacijose nuorodų dažniausiai nebūdavo, Žilevičiaus darbų teiginiai bei išvados laikytinos rimtomis ir pamatuotomis.

Muzikos instrumentus Žilevičius ne tik aprašė, bet ir įvertino lietuvių tradicinėje kultūroje, nurodydamas jų kilmę, paplitimą, vartojimo būdus, sąsajas su kaimyninių tautų kultūra. Nuomonė visuomet pagrindžiama ne tik sava patirtimi, bet ir kitų tyrinėtojų žiniomis. Jis nevengė skelbti ir hipotezių, tačiau jas kėlė gana atsargiai ir apdairiai. Hipotezės pasitvirtino – jas išplėtojo ir pagrindė vėlesnių mokslininkų tyrimai. Ankstesniuose darbuose buvo pateiktos ir nevisiškai pamatuotos, daugiausia iš praeities istorijos veikalų perimtos legendinės muzikos instrumentų vartojimo ir jų kilmės versijos. Atsiradus ir kitų tyrinėtojų darbams, kuriuose tos versijos buvo kritiškai įvertintos, Žilevičius šių versijų toliau neplėtoja ir nė nemini, tačiau niekur nepaaiškina, kodėl jų atsisako.

Straipsniai parašyti trumpa, aiškia ir tikslia kalba, nevengiant vartoti ir skaitmenų. Kai kurios mintys ir ištisi sakiniai skamba netgi panašiai kaip dėsniai. Šitai Žilevičiaus publikacijas artina prie šiuolaikinio mokslo lygio, nes jo paskelbti teiginiai bei išvados tapo pamatinėmis lietuvių etnomuzikologijos plėtrai ir jos raidai.

Todėl D. Petrauskaitė (2001) visiškai pelnytai J. Žilevičių laiko lietuvių etnomuzikologijos pradininku. Šio straipsnio autoriaus nuomone, Žilevičius, siekdamas gvildinti liaudies muzikos instrumentus kuo išsamiau, atskleidžiant jų kilmę, vietą tradicinėje kultūroje, sąsajas su gretimų tautų giminiškais instrumentais, pagrindė lietuvių etnomuzikologijos etnologinę kryptį, kurią vėliau, tyrinėdami ne tik muzikos instrumentus ir instrumentinę muziką, bet ir liaudies dainas, sutartines, šventas giesmes bei etninę choreografiją, tęsė Z. Slavinskas-Slaviūnas, Stasys Paliulis ir kiti tyrinėtojai (Apanavičius 2002, 2006: 10).

MUZIKOS INSTRUMENTŲ TYRIMAI

Straipsnyje „Lietuvių liaudies muzikos instrumentai“ (Žilevičius 1927) ne tik nuosekliai aprašomi visi lietuvių muzikos instrumentai, bet pirmą kartą duodama ir jų klasifikacija.

Gvildendamas instrumentų konstrukciją ir jų vartojimą, Žilevičius daugiausia remiasi savo paties muzikos instrumentų rinkimo patirtimi, todėl pateikiami ne tik jo asmeninio rinkinio instrumentų aprašai, bet ir nuotraukos. Apibūdinamas kankles, autorius pabrėžia, kad tai yra vietiniai instrumentai, kuriuos dar

vartoja latviai, estai, suomia, šiaurės vakarų rusai bei lenkai. Kitur kanklių nėra, o Lenkijoje, pasak Žilevičiaus, jos „visiškai išnyko pirmajame amžiuje krikščionybės įvedus“. Pabrėžiama, kad lenkų kanklės „taip žuvo, kad modelio nebėra; istorikai, aprašydami lenkų „gęsle“, naudojami mūsų kanklių <...> tipu“ (ten pat: 178). Autorių čia, aišku, supainioja lenkų tyrinėtojų skelbiami duomenys apie savus styginius instrumentus, kurie greičiausiai lyginami su mūsų kanklėmis. Pateikiama ir kitų tautų giminiški, Žilevičiaus manymu, kanklių vardai, skiriasi tik slavų. Jis netgi kelia mintį, kad skirtingų nuo kanklių vardo slavų terminų *husli* ir *gęsli* klausimu turėtų tarti žodį kalbininkai, nes ir „Lietuvoje kanklės ir kankliai, anot Sabaliausko, esą skirtingi instrumentai“. Nurodomas ir stygų skaičius, būtent: 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14 ir daugiau. Žilevičius taip pat atkreipia dėmesį, kad „minėtų tautų kanklės skiriasi nuo mūsų kai kuriomis smulkmenomis, o rusų ir suomių – net dirbimo būdu“ (ten pat), tačiau koku būdu – nenurodoma.

Tad žinios apie kankles yra visiškai tikros, išskyrus tai, kad autorius, aiškiai paveiktas to meto romantinių lietuvių tautos kilmės versijų, mano jas puošusias „Lietuvos kunigaikščių rūmus“ ir apgailėstaudamas nurodo, kad kanklės „šandien sunkiai besurandamos pas šimtamečius senelius, kur nors palėpėje netyčia užmestos, kandžių suėstos, aprūkusios ir apdulėjusios“ (ten pat).

Vietiniu styginiu instrumentu, nors kiek ir abejodamas, Žilevičius laiko ir *bo-selį* – vėlesnių autorių įvardijamą *pūsline* arba *kiaulės pūsle su žirniais*. Tyrinėtojas sako, jog šio instrumento „vardas dar nenustatytas“, žinoma, kad jis vartotas Panevėžio apskrityje. Instrumentas „primityviškiausias iš visų: paimtas ilgas medis, įtemptas vaškuota virve; po tąja virve pakišta išpūsta ir žirnių pripilta pūslė (kai kada kiekvienam gale po vieną)“. Taigi akivaizdu, nors autorius to ir nesako, kad čia – liaudiškas kontrabosas. Yra netgi liaudiškas strykas, nes garsas „išgaunamas sakais išteptu virviniu stryku“. Žilevičius pabrėžia, kad balsas „stiprus ir panašus į kontraboso“, duoda nuorodą į 177 puslapyje esančią eksponatų nuotrauką, kur yra ir šis instrumentas, ir sako, kad panašų „varijantą randame gogentotuose“ [Afrikos tauta – R. A.] (ten pat).

Vietinės kilmės instrumentais Žilevičius laiko ir trimitus. Jie mediniai, apvyti arba neapvyti beržo tošimi, „skiriasi pavidalu: vienų drūtgaliai labai platūs, antrų siauresni, o trečių – lygūs“. Jie vartoti įvairiems tikslams: „bandai ganyti, karui ir kulto (rytiečių tautos) reikalams.“ Pabrėžiama, kad trimitai kitur jau „išnykę, o Lietuvoje jų net orkestras (Rokiškio, Biržų apskr.) iš 5 ir 7 žmonių vartojamas sutartines griežiant“. Tyrinėtojas bene pirmasis iš autorių, mininčių kolektyvinių trimitų pūtimą, pastebi ir aiškiai sako, kad kitose „Lietuvos vietose tos rūšies ansamblių kol kas nepasisėkė užtikti, bet tik po vieną vartojama“. Tekste netgi primygtinai nurodomas 178 puslapyje esantis 1 pav., kuriame „yra atvaizduoti 2 komplektai po 5, o kiti – pavieniai įvairių vietų, ypač iš Žemaitijos“ (ten pat).

Žilevičius sako, kad „kumpi mediniai, tošė apsukti trimitai tuo tarpu sutinkami tik Lietuvoje“; jais taip pat grodavę sutartines po 3–4 net bažnyčioje ir nurodoma, kad šitaip pūtė Ukmergės apskrityje, Žemaičių Kalvarijoje, Vabalninke ir Biržuose (ten pat: 178–179). Ansambliai, pasak autoriaus, buvo sudaromi ir iš „gyvulių ragų“, šitaip pūsdavo Ramygaloje. Tie ragai „turėdavę skylutes ir būdavę be jų; prie jų būdavo mediniai arba žalvariniai liežuviukai <...>. Garsas labai liūdnas, bet gražus; sutartinėse gerai skamba“ (ten pat: 179). Aišku, kad kalbama apie jaučio (karvės) ragus ir ožragius, nes būtent ožragiais šiaurės rytų Aukštaitijoje pūsdavo ne tik ganymo signalus ir dainų bei šokių melodijas, bet ir sutartines. Nurodoma, kad tokius instrumentus žino ir vartoja slavų bei kitos tautos.

Apibūdindamas skudučius, Žilevičius teigia, kad jų prototipai – kinų, graikų, gruzinų instrumentai, tik skiriasi griežimo būdas. Jis aiškiai ir nurodomas, būtent „mūsiškiai griežia po vieną skyrium, gruzinai suriša keletą dūdelių į vieną, graikai taip pat: „panflet“ „siriuse“ krūvoje“ (ten pat: 179–180). Skudučiai dar ir Žilevičiaus aprašomu metu, – taip rašo autorius, – vartojami Rokiškio ir Biržų apskrityse. Žemaitijoje ir Suvalkijoje jų buvimo pėdsakų nerasta. Jis taip pat sako, kad skudučiai vartojami „žiūrint reikalo, nuo 2–12“, ir paaiškina, kad „Maskvoje Daškovskio muziejuje yra 12 dūdelių komplektas“. Galop J. Žilevičius, perpasakodamas A. Sabaliausko pateiktas žinias, sako, kad „pamatinis skudučių komplektas – 5 dūdelės, kuris buvo vartojamas senovėje“ (ten pat: 180).

Dėl skudučių skaičiaus rinkinyje jis apsirinka, nes aiškiai remiasi E. Tiškevičiaus monografijos *Biržai* nevisiškai patikimu teiginiu apie dvylikos vaikų skudučiavimą (Tyszkiewicz 1869: 21). Jo minimas muziejaus rinkinys taip pat greičiausiai to autoriaus perduotas Maskvoje 1867 m. surengtai Rusijos ir jai priklausančių kraštų etnografijos parodai (Baltrėnienė 1980: 16), iš ten ir pateko į muziejų. Skudučių dvylika dūdelių greičiausiai sudėliotos ne iš vieno, o iš dviejų Biržų krašto skudučių rinkinių (Šimonytė-Žarskienė 2003: 35).

Kaip vietinius instrumentus Žilevičius dar aprašo *vamzdį, vumzdį, lumzdį* ir *birbynes*. Apie pirmuosius sako, kad jų „pavadinimas kiek supainiotas“, nes šiaip jau *vamzdžiu* įprasta vadinti „medinė ilga dūda su skylutėmis, pučiama iš galo – vargonų dūdos prototipas“ (Žilevičius 1927: 180). Autorius čia aiškiai remiasi dar A. Sabaliausko pareikšta mintimi, kad šitokio instrumento „prietaisas išduoti balsui vis kitoniškas: čia jis intaisytas, kaip vargonų dūdose“ (Sabaliauskas 1911: 107), tačiau, matyt, nelabai gerai ją supratęs. Beje, ir švilpynių pavadinimai perrašyti iš E. Tiškevičiaus bei A. Sabaliausko darbų. Apie birbynių sandarą Žilevičius nieko nekalba, tik teigia, kad jos „žinomos Pabaltijo tautoms ir slavams“. Taip pat nurodoma, jau aiškiai remiantis savo patirtimi, kad šie instrumentai vartoti ir pasilinksminimo ansambliuose: „Neturint klarnetų, birbynės pilnai jį pavaduodavo“ (Žilevičius 1927: 180).

Žilevičius dar mini molinius „vamzdžius“ (paukštytė, antytė, arkliukas, šuniukas, gaidžiukas) bei medinius vamzdelius. Akivaizdu, kad tai yra vaikų žaislai, pagaminti ir išdegti iš molio, ir išdrožti mediniai švilpukai – paukščių ir gyvūnų figūrėlės. Minimi taip pat „čekštukai“ ir „pelėda“ – pelėdos ar vaiko balsus mėgdžiojantis įtaisas, apie kurį daugiau jokių žinių nepateikiama.

Minėdamas mušamuosius, Žilevičius išvardija lentą, geležies gabalą, būgnelį, sakydamas, kad jie atsirado pirmiau už visus muzikos instrumentus, nes „ritmas buvo pradėtas vartoti pirmiau, negu instrumentai“. Autorius dar paaiškina, kad ritmui „reikšti buvo vartojamos įvairios priemonės: mušimai, barškinimai, tarškinimai, plojimas rankomis, griežimas liežuvio ir kiti panašūs pritarimai“ (ten pat).

Aptardamas svetimos kilmės instrumentus, Žilevičius pirmiausia nurodo *cimbolus*, kurie atėję iš Rytų, bet, pasak jo, šiandien labai išplitę Vengrijoje. Instrumentas plačiai žinomas ir Lietuvoje, tik kai kuriose jos srityse skiriasi stygų skaičius: Rokiškio apskrityje jis turi 48, 72, 80, 110, o Žemaitijoje, Mažeikių apskrityje – vos keliolika stygų. „Cimbolais skambinama su plaktukais, o Žemaitijoje padaryti klavišai“ [tikriausiai turima galvoje Žemaitijoje vartota *lyra*, arba *ryla*, – klavišais spaudomas į violončelę panašus strykinis instrumentas, kurio stygos virpinamos rankenėle sukamu ratuku – R. A.] (ten pat: 178). Autorius taip pat sako, kad savam rinkiniui kitokių cimbolų, išskyrus žemaičių, jam dar neteko gauti.

Kaip svetimkilmį instrumentą jis apibūdina ir tuometinėje Biržų-Pasvalio apskrityje evangelikų reformatų vartotą *manikarką*, duoda jos dar VI a. pr. Kr. siekiančią kilmės ir vartojimo istoriją, taip pat nuorodą į 177 puslapyje įdėtą nuotrauką.

Minimas ir *smuiko* pavidalo instrumentas, tačiau ne pats smuikas. Sakoma, kad viršutinėje dalyje jis vietoj plokštės „turi aptemptą pūslę“, ir nurodoma, jog šitoks instrumentas žinomas Panevėžio apskrityje. Taip pat pažymima, kad „visai kito tipo instrumentą, aptrauktą pūslė, galima sutikti ir kai kuriose rytų tautose“ (ten pat), bet tos tautos nenurodytos. Paminėta ir *Labanorų dūda*, tačiau ji taip pat neaprašyta.

Straipsnio pabaigoje Žilevičius sako, kad „toli gražu ne visi instrumentai čia paminėti, bet vis tiktai, turint jų per 100 egzempliorių, galima pradėti tyrimo darbas“. Taigi autorius aiškiai suvokia, kad jis pateikė tik būtiniausius muzikos instrumentų aprašus, juos skelbia, o tolesni instrumentų sisteminimo, jų garsynų darnos ir kiti klausimai dar laukia ateityje. Apie tai irgi aiškiai pasakyta:

Surinkus draugėn didesnį skaičių instrumentų, bus galima nustatyti mūsų tautos gamų, instrumentų derinimo būdus ir bendrai ką nors nauja pasakyti apie mūsų liaudies muzikos instrumentus (Žilevičius 1927: 180).

Iš to matyti, kad Žilevičiui ir turimas gana gausus muzikos instrumentų rinkinys tolesniems tyrimams dar nėra pakankamas; jis šią aplinkybę aiškiai įvertina ir kviečia prisidėti visus skaitytojus, ypač pradžios mokyklų mokytojus, kunigus, vargonininkus ir moksleivius. Prašo visas žinias ir instrumentų atvaizdus siųsti jam, o jis savo ruožtu skelbia, kad norintieji rinkinį gali apžiūrėti Klaipėdoje, „jo lankymas visiems yra prieinamas“ (ten pat).

Paskelbtus 1927 m. liaudies muzikos instrumentų aprašus Žilevičius nuolat plėtė, juos pildė, tobulino ir skelbė kituose savo straipsniuose. Papildyti duomenys buvo paskelbti žurnale *The Musical Quaterly* (Žilevičius 1935). Lyginant su 1927 m. straipsniu, čia dar pateikiama legenda apie iš žuvusios mylimos merginos kaulų ir plaukų pagamintas pirmąsias kankles, priduriama, kad birbynės skambesys panašus ne tik į klarneto, bet ir į obojaus, teigiama, esą Lietuvoje buvo vartojamas ir psalteris, gana smulkiai aprašoma Labanoro dūda, t. y. dūdmaišis. Tačiau, be pamatuotų žinių, čia atsiranda ir romantiška, niekuo nepagrįsta bei nepatikrinta mintis apie kankliavimą religinių apeigų metu, taip pat plėtojama ir ankstesnė nuomonė apie kunigaikščių (čia dar pridedama – kilmingųjų bajorų) pilyse skambėjusias kankles; netrukus, 1937 m., studijoje *Lietuvių kanklės* apie tai Z. Slavinskas aiškiai pareiškia:

Kiek lietuvių kanklės buvo senovėje naudojamos kulto ir kitose apeigose, nieko nežinome. Pasakojimai, kad kanklės skambėjusios kunigaikščių rūmuose, kad vaidilos aukas aukodami jomis skambinę, kad karo žygius apdainuodavę ir t. t., yra vien gražios legendos <...>, iš turimų istorijos duomenų nematyti, kad kanklės būtų buvusios vartojamos mūsų valdovų ir diduomenės rūmuose istoriniais laikais, greičiausiai čia turime reikalo su *l i a u d i e s* [išretinta autoriaus – R. A.] muzikos instrumentu pilna to žodžio prasme“ (Slavinskas 1937: 248–250).

Mintimi apie kanklių vartojimą religinėms apeigoms suabejoja ir V. Bartusevičius, sakydamas, kad autorius „nenurodo, kuo remdamasis jis tai rašo“ (Bartusevičius 1983: 46).

Kaip sakyta, dar 1935 m. *The Musical Quaterly* paskelbtas žinias Žilevičius 1957 m. pakartoja ir kitame JAV leidinyje *Lituanus*. Straipsnis „Native Musical Instruments“ (Žilevičius 1957a) irgi pagrįstas dar 1927 m. jau aptartos pirmosios publikacijos medžiaga, kai kuriuos duomenis praplečiant ir papildant. Antai gerokai papildyta medžiaga apie skudučius, aptariant jų konstrukciją, darną ir grojimo būdą. Kaip ir 1935 m. straipsnyje, čia aprašyta ir Labanoro dūda (1927 m. publikacijoje to dar nebuvo). Daug plačiau aptarti ir trimitai, nurodant netgi pačios Lietuvos legendinio vardo kilmę iš tokio pat legendinio kunigaikščio Kerniaus, Palemono sūnaus, valdytos šalies lotyniškojo vardo *Litus* ir trimitų vardo

tuba: iš to atsirado *lituba*, *Lituba*, *Lietuva* (ten pat: 15). Aprašydamas kankles autorius jau atsargesnis – 1935 m. pateiktų taip pat aiškiai legendinių minčių apie šių instrumentų vartojimą apeigose ir didikų rūmuose jis atsisako. Ir tai visiškai suprantama, nes savo rankose J. Žilevičius turėjo ir naudojosi jau minėta Z. Slavinsko studija apie kankles ir jos duomenis jis pasitelkė kituose savo straipsniuose.

Kur kas daugiau žinių apie kankles Žilevičius pateikia to paties pavadinimo straipsnyje *Lietuvių enciklopedijos* 10-ame tome (Žilevičius 1957b). Remdamasis dar nuo 1890 m. pradėta reikšti žymiausių pasaulio kalbininkų baltistų nuomone, jis aiškina kanklių vardo kilmę, jo sąsajas su kitų Baltijos tautų tokių pat instrumentų vardais, kankles laiko senu baltų muzikos instrumentu. Atskirai aptaria kanklių pavidalą, nurodo, kad jos visuomet būna „nukirstos trapecijos formos ir visai paprastos, be didesnių puošmenų“; o dydis nebūna pastovus. Kanklių korpusą Žilevičius prilygina geldelei, sakydamas, kad viršuje jis pridengiamas „lentele, kurioje išspaustomos dvi žvaigždutės arba kitokio pavidalo skylutės“. Teigia, kad iš pradžių kanklės turėjo penkias stygas, „vėliau jų skaičius padidėjo iki 7, 9 ir daugiau“ (ten pat: 441). Senosios kanklės „buvo penkiastygės ir derinamos dorine gama (d, e, f, g, a), o skambinant šokius – trečioji paaukštinama, sudarant majorinės [t. y. mažorinės – R. A.] gamos pradžia“. Taip pat nurodoma, kad kiekvienas kanklininkas derino vis kitaip, o buvo kankliuojama „stygas užgaunant pirštais“ (ten pat: 442). Kanklių pavidalai iliustruojami aštuonių eksponatų nuotraukomis, bet tikslesnių jų duomenų nėra. Sakoma, kad pateiktos šešerios kanklės yra iš jo paties rinkinio, tačiau kur jis yra saugomas, skirtingai nuo 1927 m. straipsnio, nenurodoma.

Čia autorius aiškiai laikosi „evoliucinės“ nuostatos, manydamas, jog iš primityvesnio reiškinių atsirado sudėtingesnis, taip pat nieko neužsimindamas, kad kanklių stygų skaičius skyrėsi ne apskritai, bet atskirose kanklių paplitimo srityse vakarų ir šiaurės Lietuvoje. Vėlesni šio straipsnio autoriaus ir jo kolegų tyrimai parodė, kad penkiastygės kanklės buvo vartotos tik šiaurės rytų Aukštaitijoje, o su didesniu stygų skaičiumi – kitose Lietuvos kankliavimo srityse (Apanavičius 1989; Apanavičius [ir kt.] 1994: 44–49, 66–77). Taip pat Žilevičius nė neužsimena, kad prie šešių kanklių eksponatų nuotraukų nuoroda į jo asmeninį rinkinį tikriausiai jau yra netikra – visas rinkinys, jam prieš Antrąją pasaulinę karą išvykus į JAV ir ten likus gyventi, greičiausiai žuvo karo liepsnose.

Straipsnyje pateikiama žinių ir apie kanklių vartojimą, ir apie tai, kad „būta net ištisių kanklininkų šeimų“. Sakoma, kad kanklėmis „skambino ne tik dainas, bet ir šokius, pradėdavo vestuves, palydėdavo į kitą pusę nuotaką“, taip pat pabrėžiama, jog XIX a. viduryje kanklės buvo „nustelbtos smuiko ir kt. triukšmingesnių muzikos instrumentų“. Silpnas ir skurdus jų „balsas nepritiko prie naujų šokių triukšmo, todėl jos paties gyvenimo buvo išstumtos iš pasilinksminimų vietų ir vestuvių“. Kanklėmis „tebuvo skambinamos sutartinės ir kt. dainos“ (ten pat).

Nelabai aišku, kuo Žilevičius rėmėsi laikydamas kankles buvus šokių, pasilinksminimų ir net vestuvių muzikos instrumentu. Galimas daiktas, kad jis perpasakoja XIX a. autorių, nurodytų literatūros sąrašė, žodžius. Vėlesni tyrimai ir šių eilučių autoriaus bei kitų tyrinėtojų, 1988–1996 m. visoje Lietuvoje rengusių etninės instrumentinės muzikos rinkimo ekspedicijas ir jose dalyvavusių, duomenys ne nepatvirtina. Kanklės buvusios daugiausia tik namų muzikavimo, pasigrojo sau ir artimiesiems instrumentu ir į šokių bei pasilinksminimo, juo labiau vestuvių muzikos „kompanijas“ pasitelkiamos bemaž nebuvo arba pasitelkiamos tik labai retai, nesant armonika griežiančio muzikanto. Pavieniai šitokio muzikavimo atvejai – ne taisyklė, o greičiau išimtis (Апанавичюс 2009).

Nepasitvirtino ir kita Žilevičiaus mintis, kad atseit kanklėms nustojus groti šokių muziką, jomis kankliuotos tik sutartinės ir kitos dainos. Vėlesni tyrimai parodė, kad šiaurės rytų Aukštaitijoje kankliuotos būtent tik sutartinės, o šokių ir kitų dainų visai nebuvo kanklininkų repertuare, nes užrašyti ir išlikę vos keli europinės kilmės šokių pavyzdžiai. Todėl šiaurės rytų aukštaičių repertuaro ypatumų taikyti ir kitoms Lietuvos kankliavimo sritims, kaip tai darė Žilevičius, nėra jokio pagrindo.

Žilevičius pateikia ir tautosakos duomenis apie kanklių gamybos motyvą ir jų garsą. Kaip žinių šaltinį jis nurodo tik A. Sabaliausko pavardę, tačiau iš teksto matyti, jog remtasi perpasakotu Z. Slavinsko 1937 m. studijos turiniu, kur anas autorius visai taip pat mini ir A. Sabaliausko žinią. Ne tik A. Sabaliausko 1911 m. darbas, bet ir Z. Slavinsko studija nurodyta straipsnyje pateiktos literatūros sąrašė.

Aptariama ir kanklių gaivinimo raida nuo 1914 m. Lietuvoje iki 1955 m. JAV Čikagoje pradėjusio veikti Moksleivių tautinio ansamblio, savo sudėtyje turinčio „kanklininkų orkestrą“, veiklos. Žilevičius nurodo visus kanklių virtimo koncertiniais instrumentais kelius, jų tobulinimo iniciatorius ir meistrus, pateikia naujų kanklių pavyzdžių sukūrimo, koncertų datas, draugijų bei organizacijų, skatinusių kanklių raidą, pavadinimus, jų vadovus. Duomenų apie kanklių tobulinimą dauguma irgi randama Prano Stepulio vadovėlyje (1955), kuris nurodytas literatūros sąrašė. Tačiau, turint galvoje, kad straipsnis, griežtai žiūrint, ne mokslinio tyrimo, o informacinio pobūdžio, šitoks, kad ir perpasakotas, duomenų pateikimas yra visiškai suprantamas.

Straipsnyje „Liaudies muzikos instrumentai“, 1968 m. paskelbtame taip pat *Lietuvių enciklopedijos* 15-ame tome, autorius perteikia dar nuo 1927 m. duodamas žinias, jas vis papildydamas. Antai apie kankles sakoma, kad „jos iš visų instrumentų buvo labiausiai susijusios su įvairiais liaudies gyvenimo papročiais: kanklėmis kankliuojant, tėvai pradėdavo specialų vestuvių šokį; kanklėmis pritarėdavo giesmėms ar dainoms; kankliuodavo ir šokiams, tik dėl jų švelnaus garso

šokėjai nusiaudavo; poilsio metu pasiklausymui kankliuodavo pavieniui ar keliuose“ (Žilevičius 1968: 487). Teigiama, kad kankliuodavo suaugusieji, o paaugliai kanklėmis neskambindavo dėl jų stygų gležnumo ar dėl kurios kitos priežasties. Instrumentai nuosekliau neaptariami, duodama nuoroda į *Lietuvių enciklopedijos* 10-ą tomą, kur paskelbtas jau pirmiau mūsų aptartas straipsnis apie kankles.

Žilevičius nepaaiškina, kuo remdamasis jis teigia apie kanklių itin glaudžias sąsajas su liaudies gyvenimo papročiais. Mintys apie kankliavimą vestuvėse, dainų ir giesmių pritarimą, netgi apavo nusiavimą šokant, žinoma, yra tikros, perimtos iš XIX a. autorių darbų ir net XX a. pradžios periodinės spaudos, tik nenurodant šių šaltinių, tačiau apie kankliavimo sąsajas su visais papročiais kalbėti vargu ar galima. Žilevičius taip pat nepaaiškina, kokie šaltiniai, o gal jo paties patirtis leido pareikšti mintį apie paauglių ir kankliavimo santykį, nes vėlesniuose tyrimėtojų darbuose šitokia problema nė neiškelta. Istorijos šaltiniai vaikų ir paauglių kankliavimo visiškai nemini, šito nerandame ir vėlesnių ekspedicijų medžiagoje. Kankliavimas buvo vien tik suaugusiųjų, daugiausia vyrų pomėgis, o moterys ne tik Lietuvoje, bet ir visuose Baltijos kraštuose kankliuoti pradėjo tik sulig XIX a. antrosios pusės tautinio atgimimo banga.

Aptariami ir visi vietinės kilmės ir bendratautiniai instrumentai, iš kurių aprašomas ir liaudies meistrų gamintas smuikas bei basetlė. Trumpai nušviečiama smuiko istorija, nurodant, kad jis tapo mėgstamas ir prigijo lietuvių papročiuose. Pateikiamos žinios apie šio instrumento vietą tautosakoje, smuikininko sąsajas su mitine pasaulėžiūra. Trumpai apibūdinama ir basetlė – „(kontrabosas) su trimis stygomis“ (ten pat: 489).

Autorius aptaria ir kaimo „kapelijas“, kurias sudarė vienarūšiai vietinės kilmės (skudučių, švilpynių, trimitų, ragelių [birbynių su rageliu – R. A.], netgi kanklių – Nepriklausomos Lietuvos laikais) ir įvairūs vietiniai bei bendratautiniai instrumentai („smuikas ir birbynė, kanklėms pritariant; smuikas ir kanklės boseliui su pūsle pritariant“, ir kt.) (ten pat: 492). Žilevičius pažymi, kad „ilgainiui tokias kaimo „kapelijas“ išstūmė orkestruose vartojami pučiamieji instrumentai“ (ten pat). Iš to išeity, kad tradiciniame muzikavime atseit nebeliko ne tik vietinių instrumentų – tai, beje, būtų visiškai teisinga, – bet ir bendratautinių, pirmiausia smuiko, basetlės, armonikos ir cimbolų, kurie, atvirkščiai Žilevičiaus teiginiui, išliko mėgstami iki pat muzikavimo nunykimo XX a. šeštajame dešimtmetyje. Todėl šis teiginys visiškai neatitinka tikrovės ir greičiausiai paremtas tik Žilevičiaus gerai pažįstamos gimtosios Žemaitijos patirtimi; ten dūdų orkestro instrumentai iš tikrųjų plačiai naudoti tradiciniam muzikavimui, bet įprastų bei pamėgtų instrumentų – smuiko, basetlės ir armonikos – jie vis dėlto nenurungė. Beje, autorius nemini liaudyje pamėgtų armonikų, jų atskirai neaptaria ir neužsimena jas buvus nepakeičiamas kaimo „kapelijose“. Greičiausiai todėl, kad jas

vertino kaip fabrikinius instrumentus, tuo tarpu tradicinėje kultūroje jau ir Žilevičiaus gyvenamu laikotarpiu armonikas ne tik taisė, bet nemažą jų dalį gamino ir nagingi vietos meistrai. Todėl armonikos, kaip ir smuikai bei pučiamųjų orkestro instrumentai, ne tik Lietuvoje, bet ir kituose kraštuose laikomos irgi liaudies muzikos instrumentais ir įtraukiamos į tradicinio muzikavimo tyrimus.

MUZIKOS INSTRUMENTŲ SISTEMINIMAS

Straipsnyje „Lietuvių liaudies muzikos instrumentai“ Žilevičius pateikia pirmąją lietuvių muzikos instrumentų klasifikaciją. Jis bene pirmasis iš lietuvių tyrinėtojų nustato, kad instrumentai yra dvejopos kilmės: vietinės ir nevietinės, „pritaikyti saviems reikalams“. Jis dar išskiria ir buvusią trečią rūšį – „praeivių“ instrumentus, „kurie į Lietuvą buvo patekę, kurį laiką pabuvē, lietuviuose neprigijo ir išnyko“ (Žilevičius 1927: 177), tačiau jų pavyzdžių ir aprašų nepateikia.

Visus liaudies vartotus ir tebevartojamus instrumentus tyrinėtojas suskirstė į tris pagrindines grupes, kurias dar sudaro aštuoni skyriai. *Grupės* yra: *styginių, pučiamųjų, mušamųjų*, kiekvienoje iš jų dar yra ir pogrupiai, pasak autoriaus, *skyriai*.

Styginiai yra šie: a) „be smyčo (stryko“: kanklės, psalterionas, cimbolai; b) „su smyčiu (stryku): saidoko pavidalo „boselis“ su pūsle“; „manikarka“; „smuikas, pūsle aptemptas (viršutinėje pusėje)“; ir c) „klavišiniai cimbolai (Žemaitijoje)“:

Pučiamieji yra: a) „be liežuvelių“ – skudučiai, švilpynė, dvilypė švilpynė, vamzdis, „Labanorų dūda“, moliniai arkliukai, „antytės“, „paukštytės“; b) „su tiesiais liežuveliais“ – birbynės, „ragelės“; c) su skersai gulinčiais liežuveliais – čekštukai, „pelėdos“; d) su skersai gulinčiais skambamais liežuveliais – „bandūra“; e) be liežuvelių lūpomis pučiamieji – trimitai, ragai mediniai ir „raguočių trimitai“.

Mušamieji (perkasio) yra: a) būgnelis, būgnas, tarškynė, grupė medinių lenčiukių, *stiklinės* ir geležies gabaliukai, lenta ir t. t.

Žilevičius dar nurodo, kad yra ir tokių instrumentų, kurių žinomi tik vardai, tačiau koks buvo jų pavidalas, nustatyti nepasisekė. Iš tokių minimos „sosnos“ (Veliuona) ir „niūkynė“ (Barstyčiai) (ten pat).

Klasifikacija gana aiški ir motyvuota, nes instrumentai suskirstyti, kaip ir tarptautinėse klasifikacijos sistemose, pagal du svarbiausius požymius: garso šaltinį ir garso išgavimo būdą. Suprantamas ir Žilevičiaus styginių instrumentų skirstymas dar į tris *skyrius* pagal tai, ar jų stygos virpinamos pirštais (kanklės, psalterionas), brauktuku (kanklės), plaktukais (cimbolai), ar per jas brūžinama stryku („boselis“ su pūsle, „manikarka“; pūsle aptemptas (viršutinėje pusėje) smuikas). Iš Žemaitijoje autoriui žinomų *klavišinių cimbolų* skyrimo irgi strykinių skyriui galima spręsti, kad čia turėta galvoje *lyra*, arba *ryla*, – strykinis

mechaninis instrumentas, primenantis violončelę, kurio stygos brūžinamos specialia rankenėle sukamu ratuku, o garso aukštis keičiamas spaudant prie grifo pritaisytus klavišus. Todėl ir šis instrumentas klasifikacijoje visiškai pagrįstai išskirtas į atskirą skyrių.

Gana aiški ir motyvuota pučiamųjų skirstymo į keturis skyrius tvarka. Pirmame skyriuje surašyti visi švilpiamieji, antrame – liežuvėliniai su vamzdeliu ir garso skylutėmis, trečiame – liežuvėliniai be vamzdelio ir garso skylučių, ketvirtame – pūstukiniai. Tačiau nelabai aišku, kodėl autorius prie pirmojo – švilpiamųjų instrumentų – skyriaus prirašo *Labanorų dūdą* – dūdmaišį, kuris ne tik Lietuvoje, bet ir kitur turi ne tik melodinę, bet ir dar vieną dvi vadinamąsias *burdonines* (tęsiamo pastovaus aukščio garso) birbynes ir įprastai skiriamas prie liežuvėlinių instrumentų. Iš to galima spręsti, kad Žilevičius 1927 m. dūdmaišio tikriausiai dar nebuvo regėjęs, o jo vardą greičiausiai perėmė iš istorinių šaltinių. Kaip sakytą, 1935 m. straipsnyje anglų kalba JAV jis šį instrumentą jau aprašė gana smulkiai.

Styginių ir pučiamųjų instrumentų skirstymas yra nuoseklus ir su to meto bendraisiais tarptautiniais reikalavimais sutampa, bet šito pasakyti negalima apie trečiąją – mušamųjų grupę. Žilevičius visus instrumentus čia surašo tik pagal antrąjį – garso išgavimo būdą – požymį, visiškai nepaisydamas jų garso susidarymo šaltinio. Taigi vienoje vietoje atsiduria ir tie instrumentai, kurių garsas išgaunamas virpinant membraną (būgnelis, būgnas), ir kurių garsą sukelia daužomas ar kratomas pats šitoks signalinis įrankis (tarškynė, grupė medinių lenčiukių, *stiklinės* ir geležies gabaliukai, lenta). Tarptautinėse klasifikacijos sistemose, kurioms pradžią davė vokiečių mokslininkų Kurto Zachso (*Curt Sachs*) ir Eriko Marijos fon Hornbostelio (*Eric Maria von Hornbostel*) 1914 m. klasifikacija, visi Žilevičiaus į vieną mušamųjų grupę surašyti instrumentai paprastai išskiriami į dvi atskiras grupes, būtent į *idiofonus* (saviskambius) ir *membranofonus* (membraninius). Saviskambiais laikomi visi tie instrumentai, kurių garsas išgaunamas daužant per juos arba juos kratant, o membraniniais – būgneliai ir būgnai.

Todėl reikia sutikti su M. Baltrėnienės (1980) išsakyta mintimi, kad tarptautinės muzikos instrumentų klasifikacijos sistemos ir priimti jų terminai J. Žilevičiaus nesudomino. Galimas daiktas, kad jis tų sistemų arba visiškai nežinojo, arba nekreipė į jas dėmesio ir klasifikaciją sudarinėjo remdamasis tik savo patirtimi ir nuovoka. Tačiau ši nuovoka ir jos pagrindu parengta klasifikacija mažai kuo skyrėsi nuo pripažintuose tarptautiniuose darbuose pateiktos muzikos instrumentų grupavimo tvarkos ir pačių klasifikavimo sistemų, todėl be jokių išlygų laikytina moksline, paremta instrumentų sugrupavimo nuoseklumu ir aiškia logika.

Kad ir kaip ten būtų, pirmoji lietuvių liaudies muzikos instrumentų 1927 m. klasifikacija yra pripažintas faktas, ją Žilevičius vartojo ir tolesniuose straips-

niuose, šią klasifikaciją turėjo galvoje ir vėlesnės klasifikacijos autorė M. Baltrėnienė. Laikydama si K. Zachso ir E. M. fon Hornbostelio 1914 m. sistemos, įrašydama ir J. Žilevičiaus 1927 m. klasifikacijoje išvardytus muzikos instrumentus, ji lietuvių liaudies muzikos instrumentų klasifikaciją pateikė jau mūsų minėtame darbe (Baltrėnienė 1980: 54–59).

KANKLIŲ MITOLOGINĖS KILMĖS TYRIMAI

Kankles Žilevičius laikė ypatingu instrumentu. Aprašydamas lietuvių liaudies muzikos instrumentus, dar 1927 m. kanklėms skiria bene didžiausią dėmesį, nurodydamas jų kilmę ir kitų tautų atitikmenis, nevengdamas ir romantišnių „kunigaikščių“ kanklių vartojimo minčių. Vėlesniuose straipsniuose po Z. Slavinsko 1937 m. studijoje šių nelabai patikimų versijų kritikos, kaip sakytą, romantišnių minčių jis atsisako, tačiau atsisakymo priežasčių nenurodo. Tais pačiais 1937 m. *Vaire* paskelbiamas jo straipsnis „Kanklės mitologijoje, legendose ir tautosakoje pas mus ir pas mūsų kaimynus“. Jame sutelkiamas dėmesys į tautosakos duomenis, bylojančius apie lietuvių ir kaimynų tautų kanklių kilmę ir jų sąsajas su senaisiais tikėjimais. Ši studija yra pats išsamiausias Žilevičiaus darbas, kurio teiginiai ir iškeltos versijos grindžiamos gausia faktine medžiaga, lyginamaisiais duomenimis, kitų autorių versijų peržiūra ir jų įvertinimu.

Kankles Žilevičius laiko bendru Baltijos tautų instrumentu, pateikia visų tautų jų vardus, sakydamas, kad jie, išskyrus rusų *gusles*, yra bendri. Todėl toliau, kalbėdamas apie šiuos instrumentus, visus, taip pat ir *gusles*, vadina bendru *kanklių* vardu, grojimą vadina *kankliavimu*, netgi rusų epo veikėją – *kanklininku*: „Novgorode buvęs neturtingas kanklininkas (husliar, gusliar), vardu Sadko“ (Žilevičius 1937: 347). Šitoks požiūris yra visiškai pamatuotas, nes autorius rėmėsi lietuvių ir gretimų šalių mokslo autoritetais, laikiusiais kanklių vardus bendrais, tam pateikdamas ir atitinkamas nuorodas.

Gvildendamas kanklių ir kankliavimo mitologinę prasmę, Žilevičius pasitelkia ne tik lietuvių tautosakos ir dainų, bet ir karelių epo „Kalevala“, tuo metu jau A. Sabaliausko išversto ir išleisto lietuviškai, taip pat latvių dainų, šiaurės vakarų rusų Novgorodo ciklo bylinių ir senovės graikų mitologijos pavyzdžius. Šiuos pavyzdžius jis lygina, pastebėdamas akivaizdžius panašumus. Visus įvairių tautų kanklėms giminiškų arba į jas panašių styginių muzikos instrumentų padarymo, vartojimo, skambinimo, skambesio ir jo poveikio aplinkiniams motyvus Žilevičius dar skirsto į formalias dalis, jas sunumeruoja ir šitaip nagrinėja. Išsamiai aptariamos ir ankstesnių tyrinėtojų, tiek lietuvių, tiek kitų tautų, nuomonės, jų argumentacija, pateikiamos ir aiškios nuorodos.

Atkreipdamas dėmesį, jog tautosakoje atspindėtam lietuvių kankliavimui artimiausi karelių epo „Kalevala“ (jis vadina suomių epu, nes šitaip buvo pristatytas A. Sabaliausko vertime) motyvai, Žilevičius, remdamasis ne tik Adolfo Sabaliausko, Jono Balio, Kazimiero Būgos, bet ir žymių suomių mokslininkų etnologo Ūno Tavi Sirelijaus (*Uuno Taavi Sirelius*), kalbininko Emilio Nestoro Setelės (*Emil Nestor Sätälä*) ir tautosakininko Augusto Roberto Niemio (*Aukusti Robert Niemi*) tyrimų duomenimis, sako, kad suomiai baltiškosios gyvensenos ypatumus ir visus skolinius perėmė jau prieš du tūkstančius metų, tad greičiausiai kartu perėmė ir kankles. Ir iš tiesų „Kalevaloje“, kur apgiedotos kanklės ir kankliavimas, Žilevičius randa daug bendrumų su lietuvių tautosaka. Jis, beje, įsitikinęs, kad ir epo veikėjai buvę tikri istoriniai asmenys, nes jų vardai „galėję būti mitologiniai, tik vėliau, gal apie XII šimtmetį, liko pritaikyti istoriškiems asmenims“ (ten pat: 342).

Aptardamas „Kalevalos“ motyvus, pirmiausia jis gretina šiame karelių epe apdainuotą kanklių mitinę gamybą iš lydekos, sugautos jūroje, kaulų. Jis pastebi, kad panašiai atsiradusios ir latvių kanklės – jos gaminamos iš liepos, išaugusios ant didelėje upėje nuskenkusios jauniausios dukters kapo. Lietuviai tokiu pat būdu pasidirbdina ne kankles, o dūdą, kuri, kaip ir latvių kanklės, pradeda skambėti žuvusiosios balsu. Dėl lietuvių dūdos ir galėjusio būti kanklių motyvo kaitos tyrinėtojas mano, kad „dūdos darymas užtinkamas lietuvių tautosakoje labai retai. Dažniausiai daromos kanklės, o vėlesniais laikais smuikas“. Kadangi mitologija siekia gerokai senesnius laikus, tai ir smuiko darymo motyvas greičiausiai kilęs iš kanklių, nes „kanklės pakeičiamos smuiku“ (ten pat: 345). Toliau duodami ir lietuvių tautosakos pavyzdžiai, kur kanklės gaminamos iš nuskenkusios mergaitės kaulų ar ant mirusiosios kapo išaugusios liepos, sedulos, putino.

Lygindamas karelių epo ir rusų bylinių motyvus, Žilevičius taip pat mato daug panašumų. Pirmiausia – bylinių veikėjas Sadko, nors, gretinant su karelių epo Veinemeinenu, „jis (jo veikla) ne taip išvystytas“ (ten pat: 346). Manydamas, kad ir šis veikėjas galėjęs būti tikras, istorinis, tyrinėtojas, remdamasis J. Balio nuomone (pateikia ir nuorodą), teigia, kad „Kalevalos“ epas nėra senesnis nei XII a. palikimas, o „gale IX amž. Novgorodo apylinkės jau buvo tirštai suomių apgyvendintos“. Todėl ir karelių Veinemeinenas, ir rusų Sadko gyvenę maždaug tuo pačiu metu ir nelabai toli vienas nuo kito, „galimas daiktas, šiedu asmenys yra vienas ir tas pats asmuo – suomių padarinys“ (ten pat: 347). Žilevičius taip pat atkreipia dėmesį, kad rusų bylinose guslių darymo motyvo nėra, todėl neaišku, „kas rusams darė kankles, t. y. kokios rūšies dievaitis, kuomet ir iš ko buvo pirmosios kanklės padarytos“. Tačiau Sadko jau kankliuoja ir daro stebuklus. Todėl, spėja Žilevičius, „rusai <...> atėję rado gatavas kankles, Väinämöino padarytas, tik jiems reikėjo išmokti jomis naudotis“ (ten pat). Kanklės Sadko rankose, kaip ir kankliuojant Veinemeinenui, daro didžiulį poveikį:

Kai Sadko pradėjo kankliuoti, vandenų caras ėmė šokti. To šokimo ir kankliavimo buvo ta pasėka, kad ėmė šėlti jūra, nuo to pradėjo skęsti laivai ir žūti daugybė rusų tautos žmonių. Tuosyk Dievo pamiltasis Mykolas, seneliu pasivertęs, nuvyko pas Sadko, liepė liautis kankliavus ir nutraukė kanklių stygas (Žilevičius 1937: 347–348).

Aptartus motyvus Žilevičius dar gretina ir su senovės graikų mitologijos veikėjų Orfėjo, Hermio ir Apolono veiksmis, irgi rasdamas aiškių atitikmenų. Orfėjo „lyra (cithara) skambėjusi žavingais garsais, net laukiniai gyvūnai išlysdavę iš savo guolių ir jį sekdavę“. Jo skambinimo klausydavosi medžiai ir olos, „lyros garsai išėlusią jūrą priversdavę nusiraminti“. Stebuklingų savybių turi ir lyros išradėjas Hermis bei jos tobulintojas Apolonas. Todėl aiškindamas šių tolimų kultūrų mitų panašumus, autorius sako:

...Tautos savo pirmąsiai gyvenime, nors jos būtų ir labai toli viena nuo kitos, dažnai pakartoja panašius ar net vienodus dalykus, visai vieni kitų nepažindami. Tokių sutapimų tautų kultūros istorijoje žinoma labai daug, net ir iš laukinių žmonių gyvenimo (ten pat: 348).

Iš šio aiškinimo matyti, kad Žilevičius ne tik gerai išmanė senovės graikų mitologiją, bet ir žinojo tuometinio etnologijos mokslo laimėjimus tiriant tradicinės kultūros raidos dėsningumus, kurie kalba apie bendrus žmonijos mąstymo ir pasaulio pažinimo ypatumus.

Toliau autorius lyginamą tautosaką ir mitologiją suskirsto į šešis motyvus, anot jo, „vietas, kurios lyg grandinė tęsiasi per visus pavyzdžius“ (ten pat: 351). Pirmoji tokia *vieta* – kanklių ir graikų lyros gamybai „visur buvo reikalingas vanduo“. Antroji – „vanduo išmeta krantan skenduolį arba ištraukiamas skenduolis su tinklu arba žuvis sugaunama“. Trečioji – pirmosioms kanklėms arba lyrai pasigaminti reikalingi žuvusiojo arba nužudytojo kaulai, „o dar kitur – iš skenduolio išauga medis, iš kurio daromas skambtis [skambantis įrankis – R. A.]. Kitaip sakant, reikalinga gyvybė – kaulo be gyvybės negi padarysi“. Ketvirtoji – stygos daromos iš mergaitės plaukų, arklio ašutų, gyslų. „Taip pat iš tokios medžiagos, kurią turi tik gyvieji padarai.“ Penktoji *vieta* – „Visur kanklės teikia dievams, gamtai, žvėrims ar žmonėms džiaugsmo ir malonumo“. Ir pagaliau šeštoji – „Kanklės turi gyvybę ir gali kalbėti“ (ten pat: 351–354).

Iš šio suskaidymo ir *vietų* įvardijimo akivaizdu, kad Žilevičius buvo gerai susipažinęs su pasaulinio garso tautosakininkų – suomio Anti Arnės (*Antti Aarne*) 1910 m. ir amerikiečio Stito Tompsono (*Stith Thompson*) 1928 m. paskelbta pri-
taikyta A. Arnės liaudies pasakų klasifikavimo sistema, kuri nuo 1961 m. žinoma

kaip Arnės–Tompsono klasifikacija. Kaip tik ši tarptautinė sistema pasakas ne tik suskirstė pagal jų turinį, bet ir suskaidė jas į atskirus siužetus, kurie apibūdinami labai panašiai kaip ir Žilevičiaus straipsnyje. Todėl gretinimai yra aukšto mokslinio lygio, jie autoriui leido tiksliai susekti skirtingų tautų ir netgi kultūrų bendrus tautosakos motyvus ir prieiti prie pamatuotų išvadų. Būtent:

...Visi pavyzdžiai byloja apie esamą didelį bendrumą tarp minėtų tautų kanklių jų vystymosi eigoje. Ir jei mūsų kanklės ir būtų skolinys iš kitų, tai vistiek įdomu bus išnagrinėti ir susipažinti su ta medžiaga, kuri kalba apie tai; gal neteks ilgai ieškoti, kad surastum tiek davinių, kurie neginčytinai kalbės mūsų naudai ir tuo atidarys mūsų istorijoje naujus kelius, galimas daiktas, į daug svarbesnius dalykus, negu kanklių klausimas (Žilevičius 1937: 355).

Vėlesni tyrimai tas jo išvadas patvirtino, nes po pusės šimtmečio buvo paskelbta šio straipsnio autoriaus Baltijos tautų kanklių kilmės baltiškoji – apeiginio luoto ir toteminių žuvų modelių – versija (Apanavičius 1986, 1989), ji yra cituojama ir užsienio mokslininkų, diskutuojama, tačiau kol kas tebelieka įtikinamiausia. Todėl visiškai pasitvirtino ir Žilevičiaus dar 1937 m. straipsnio pradžioje pareikšta mintis, kad jis visą turimą medžiagą bandys „patiekti viešai ir tuo būdu palikti ją spaudoje būsiamiems lietuvių muzikologams, kad jie tęstų toliau, šį darbą papildydami, praplėsdami ir pataisydami“, jei bus kur klaidingai jo padarytos išvados. „Toks darbas yra ne vieno asmens, bet daugelio ir ilgų metų darbas“ (Žilevičius 1937: 341).

IŠVADOS

J. Žilevičiaus lietuvių liaudies muzikos instrumentų tyrimai yra aukšto mokslinio lygio, pagrįsti surinkta gausia medžiaga, sugretinta su ankstesnių tyrimų ir istorijos šaltinių duomenimis.

Pirmąkart lietuvių etnomuzikologijos moksle 1927 m. pateikta liaudies muzikos instrumentų klasifikacija yra moksliai tiksli, paremta bendraisiais tarptautinių klasifikacijų principais.

Kanklių mitologinės kilmės tyrimai pagrįsti ne tik tautosakos ir mitologijos duomenimis, bet ir tarptautiniais tautosakos mokslo laimėjimais.

Žilevičiaus indėlis į lietuvių etnomuzikologiją yra akivaizdus ir reikšmingas, nes jo pradėtus tyrimus ir jų principus patvirtino bei išplėtojo vėlesni tyrinėtojai.

LITERATŪRA

- Apanavičius Romualdas 1986. Kanklių kilmė ir baltų bei Pabaltijo finų etnogenezė, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 11, p. 18–19.
- Apanavičius Romualdas 1989. Kanklės – Narvos kultūros reliktas, kn: *Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje*, Kaunas, p. 65–73.
- Apanavičius Romualdas 2002. Platyn ir gilyn. Etninės muzikos tyrimai, *Darbai ir dienos*, t. 31, p. 197–208.
- Apanavičius Romualdas 2006. *Lyginamoji istorinė etnomuzikologija: Metodinė priemonė*, Kaunas.
- Apanavičius Romualdas [ir kt.] 1994. Romualdas Apanavičius, Vytautas Alenskas, Vida Palubinskienė, Egidijus Virbašius, Nida Visockaitė. *Senosios kanklės ir kankliavimas*, 2-asis patais. ir papild. leidimas, Vilnius.
- Baltrėnienė Marija 1980. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai*, d. I, Vilnius.
- Bartusevičius Vladas 1983. *Liaudies meno baruose*, Vilnius.
- Petrauskaitė Danutė 2001. Lietuvių etnomuzikologijos pradininkas, *Darbai ir dienos*, t. 25, p. 217–229.
- Sabaliauskas Adolfas 1911. Žiemų – rytiečių lietuvių tautinė muzika, kn.: *Lietuvių tauta*, kn. 2, d. 1, Vilnius, p. 96–108.
- Slavinskas Zenonas 1937. Lietuvių kanklės, *Tautosakos darbai*, t. III, p. 248–250.
- Šimonytė-Žarskienė Rūta 2003. *Skudučiavimas šiaurės rytų Europoje*, Vilnius.
- Tyszkiewicz Eustachy 1869. *Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordinacyj*, St. Petersburg.
- Žilevičius Juozas 1927. Lietuvių liaudies muzikos instrumentai, *Iliustruotoji Lietuva*, Nr. 22 (75), p. 177–180.
- 1935. Native Lithuanian Musical Instruments, *The Musical Quarterly*, vol. XXI, No. 1, p. 12–15.
- 1937. Kanklės mitologijoje, legendose ir tautosakoje pas mus ir pas mūsų kaimynus, *Vairas*, Nr. 7-8, p. 340–355.
- 1957a. Native Musical Instruments, *Lituanus*, No. 1, p. 12–15.
- 1957b. Kanklės, kn: *Lietuvių enciklopedija*, t. 10, Boston, p. 440–443.
- 1968. Liaudies muzikos instrumentai, kn: *Lietuvių enciklopedija*, t. 15, Boston, p. 487–493.
- Апанавичюс Ромуальдас 2009. Литовское этническое инструментальное музицирование в XX веке: смена традиций, *Tradicija ir dabartis*, t. IV, p. 47–63.

Juozas Žilevičius and the Lithuanian Folk Musical Instruments

ROMUALDAS APANA VIČIUS

Summary

The subject of analysis in this article is the research works on the Lithuanian folk musical instruments published between the 1927 and 1968 by the famous Lithuanian ethnomusicologist, professor Juozas Žilevičius (1891–1985).

In 1927–1968, Žilevičius published 11 articles about the Lithuanian folk musical instruments: among them, 4 articles were in English, others in Lithuanian. All the English articles were published in the USA. Among the Lithuanian ones, 3 works were published in weeklies and magazines in Lithuania, while 4 others – in the Lithuanian periodicals printed in the USA. Among these publications, 8 were more or less scientific, while others could be characterized as popular presentations. As purely scientific publications, 2 articles in the 10th and 15th volumes of *Lietuvių enciklopedija* ('The Lithuanian Encyclopedia'), published in Lithuanian in the USA in 1957 and 1968 could be named.

Žilevičius evaluated the folk musical instruments against the background of the traditional culture, researching their origin, spread, connecting the promoted traditions with customs of the neighboring peoples. His research works were based on the data from historical sources, works by different authors and on the evaluated samples of the folk musical instruments from his personal collection.

The first research work “Lithuanian Folk Musical Instruments” appeared in 1927 in the Lithuanian weekly *Iliustruotoji Lietuva* (‘Lithuania Illustrated’). Here Žilevičius presented main data regarding all the musical instruments used in the traditional folk music performances and proposed the first scientific classification of the Lithuanian folk musical instruments, embracing three main groups and eight sub-groups. The main groups comprised the string, wind and percussion instruments. This classification corresponded to those upheld by the other leading scholars of the world at that time, demonstrating the high scholarly level of its author, the Lithuanian researcher.

The most comprehensive article entitled “*Kanklės* in Mythology, Legends and Folklore of Our Land and by Our Neighbors” was published in the Lithuanian magazine *Vairas* in 1937. Drawing on the comparative research of the Lithuanian, Latvian, Finnish, Russian folklore and on the mythology of the ancient Greece, the author made conclusions regarding the common origins and purpose of the string instrument *kanklės* of the Baltic peoples. The first folkloric *kanklės* was made of bone and its making used to be connected with water. This instrument used to be played by the epic heroes: e.g., by Väinämöinen from the Finnish (or rather, Karelian) *Kalevala* and by Sadko from the Russian Novgorod’ cycle of epic songs. Both heroes were wizards and could perform wonders. Their activities remind of those by the ancient Greek mythological characters Orpheus and Hermes, who used to play the string instruments as well. According to the author, connections between the motives from the Baltic folklore and the ancient Greek mythology could have developed due to the basic similarities inherent in the global human culture in general.

The research works by Žilevičius embodied the first steps in formation of the Lithuanian ethnomusicology. These works were fundamental, as the main conclusions, versions and hypotheses raised there were subsequently confirmed and developed.